

TÍNH ĐẶC TRƯNG ÂM NHẠC TRONG SÂN KHẤU HÁT BỘI

Nguyễn Hữu Trí

Trường Đại học Khánh Hòa

Tóm tắt: Âm nhạc trong nghệ thuật sân khấu kịch hát truyền thống Việt Nam nói chung và âm nhạc sân khấu hát bội nói riêng đóng vai trò quan trọng. Các thể loại âm nhạc trong sân khấu hát bội gọi là làn điệu, bài bản. Các làn điệu và bài bản được hình thành từ nguồn âm nhạc dân gian, từ những điệu dân ca các vùng miền Việt Nam.

Âm nhạc trong sân khấu hát bội được cấu tạo gồm hai nguồn âm thanh chính đó là thanh nhạc và khí nhạc. Sự hòa âm giữa thanh nhạc và khí nhạc qua các làn điệu, bài bản đã hình thành tính đặc trưng mà không một loại hình nghệ thuật sân khấu nào cũng có được.

Từ khóa: Tính đặc trưng âm nhạc trong sân khấu hát bội.

1. Mở đầu

Nghệ thuật sân khấu ca kịch dân tộc nói chung và sân khấu hát bội nói riêng là một bộ môn nghệ thuật có nguồn gốc từ những hình thức diễn xướng trong dân gian. Vì vậy, hai yếu tố quan trọng quyết định hình thành bộ môn kịch hát đó là: âm nhạc và diễn xướng.

Diễn là sự pha trò, là những chuỗi hành động kết hợp với biểu cảm trên khuôn mặt của người nghệ sĩ thông qua các trạng thái tình cảm: hỉ, nộ, ái, ố (vui, giận, thương, ghét), nhằm mục đích bổ nghĩa cho nội dung một câu nói hay một điệu hát trong nghệ thuật sân khấu kịch hát.

Xướng là hát lên, lời ca được vang lên có cao độ, tiết tấu và giai điệu. Như vậy diễn - xướng là sự kết hợp biểu diễn thông qua nội dung của điệu hát hay điệu nói lối của nhân vật trong nghệ thuật sân khấu ca kịch.

Ngoài hai yếu tố biểu diễn và hát, hình thức diễn xướng được nâng cao kết hợp với những bộ môn khác như: văn học, hội họa, âm thanh, ánh sáng, để trở thành bộ môn nghệ thuật sân khấu ca kịch nói chung và nghệ thuật sân khấu hát bội nói riêng.

Âm nhạc trong sân khấu hát bội có một vai trò rất quan trọng. Các làn điệu, bài bản kết hợp với kỹ thuật diễn tấu của nhạc công như: rung nhấn, luyến láy đặc biệt là âm sắc và sắc thái của trống chiêng đã khơi nguồn cảm hứng cho diễn viên trong tất cả các vai diễn. Vì vậy yếu tố âm nhạc trong nghệ thuật sân

khấu hát bội là một trong những bộ phận chính, không thể tách rời.

Âm nhạc trong sân khấu hát bội được hình thành từ hai nguồn âm thanh chính là: thanh nhạc và khí nhạc. Thanh nhạc (nhạc hát; nói lối) là nguồn âm thanh được phát ra từ giọng của con người. Khí nhạc (nhạc đàn) là nguồn âm thanh được phát ra từ các nhạc khí. Thanh nhạc được phân ra thành hai loại giọng chính: giọng nam và giọng nữ (kép – đào), ngoài ra còn có các giọng phụ như: lão (giọng người lớn tuổi), kép con (giọng thiếu nhi) v.v...

Khí nhạc cũng được phân thành các bộ âm thanh như: bộ dây, bộ hơi và bộ gõ. Bộ dây là những nhạc khí phát âm từ nguồn các nhạc khí sử dụng bằng chất liệu dây kim loại và dây bằng ni lon. Dây bằng kim loại gồm các nhạc khí như: đàn cò, đàn tứ, đàn tranh...; dây bằng ni lon như đàn nguyệt, đàn tam. đàn tứ.

Bộ hơi là những nhạc khí sử dụng bằng hơi như kèn bầu, sáo, tiêu...

Bộ gõ là những nhạc khí sử dụng bằng dùi để gõ vào nhạc khí vang lên âm thanh.

2. Nội dung

2.1. Thanh nhạc (nhạc hát) trong nghệ thuật sân khấu hát bội

Như chúng ta đã biết, âm vực của giọng nam và giọng nữ khi đến tuổi trưởng thành có sự khác nhau, nên trong sân khấu ca kịch được phân thành hai bậc âm chủ cho giọng nam (kép) và nữ (đào), thường có khoảng cách cao độ là quãng 5 đúng, ví

dự *sòn – rê* (*sòn* là bậc âm chủ cho giọng nam, *rê* là bậc âm chủ cho giọng nữ). Tuy nhiên, riêng bộ môn nghệ thuật sân khấu hát bội, vì tính chất bi hùng, bạo liệt nên giọng nam và nữ được sử dụng chung một bậc chủ âm si giáng. Như vậy so với bậc âm nữ thì phải hạ xuống quãng 3 trưởng (*rê* xuống si giáng) và bậc âm nam thì phải tăng lên quãng 3 thứ (*sòn* lên si giáng). Vì vậy, giọng nam (kép) trong nghệ thuật sân khấu hát bội đòi hỏi phải có giọng hát cao và âm vực rộng để có thể thực hiện tính chất bi hùng và bạo liệt trong các làn điệu hát bội.

2.1.1. Thang âm, điệu thức trong nghệ thuật hát bội

Nhạc hát trong nghệ thuật hát bội được sử dụng ba điệu thức chính là đô chủ, rê vũ và son cung.

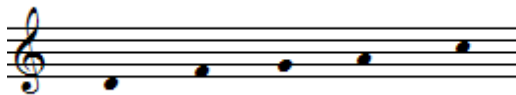
Thang âm đô chủ sử dụng các làn điệu, bài bản như: bạch, xướng, thán, phần dạo đầu của hát khách và các bài nhịp một, nhịp ba, nhịp tư...

Đô chủ: Đồ - Rê - Fa - Son - La.

Thang âm rê vũ sử dụng các làn điệu, bài bản như: phần lòng bản của bài hát khách, xây tá, xây dựng và bài nam ai...

Rê vũ: Rê - Fa - Son - La - Đồ.

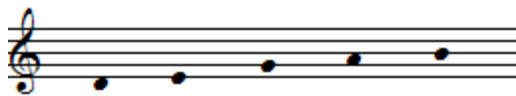

Thang âm son cung trong âm nhạc sân khấu hát bội chỉ sử dụng duy nhất cho làn điệu nam xuân, nam bình. Từ thang âm son cung, đảo thành điệu thức Rê chủ (*Rê – Mi – Son – La – Si*), để sử dụng cho làn điệu ngâm.

Son cung: Son - La - Si - Rê - Mi.

Rê chủ: Rê - Mi - Son - La - Si

2.1.2. Hơi nhạc trong nghệ thuật hát bội

Hơi nhạc là tính chất của các kỹ thuật: rung, luyến, lẩy, nhấn của làn hơi mà tạo thành. Tính chất

của mỗi loại hơi nhạc khác nhau và mang tính đặc trưng riêng của từng thể loại âm nhạc. Trong nghệ thuật sân khấu hát bội thường sử dụng các loại hơi: hơi bắc, hơi nam (hơi nam bao gồm hơi ai và hơi xuân) và hơi oán. Trong các vở tuồng cổ, tuồng đồ chủ yếu sử dụng hơi bắc và hơi nam, hơi oán thường dùng các vở tuồng của thể loại tiểu thuyết sau này.

Tính chất của các loại làn hơi trong nghệ thuật hát bội như sau:

- Hơi bắc: tính chất khỏe.
- Hơi nam (ai): tính chất buồn, bi lụy.
- Hơi nam (xuân): tính chất phấn khởi, thi vị.
- Hơi oán: Tính chất buồn man mác, oán trách.

2.2. Khí nhạc (nhạc đàn) trong nghệ thuật hát bội

2.2.1. Biên chế nhạc khí trong dàn nhạc hát bội

Trong dàn nhạc hát bội, tùy theo từng thời điểm của lịch sử mà biên chế dàn nhạc có sự thay đổi. Trước đây, những bầu – gánh hát bội chỉ sử dụng từ 2 đến 3 nhạc công nhưng vẫn đầy đủ 3 bộ nhạc khí quan trọng là: bộ gõ, bộ hơi và bộ dây. Bộ gõ thì có trống chiến, thanh la, mõ (ba nhạc khí này do một nhạc công đánh trống chiến sử dụng). Bộ hơi thì có kèn bầu (nhạc công thổi kèn bầu thường kiêm nhiệm thêm đàn nhị phụ). Bộ dây kéo thì có đàn nhị chính. Biên chế dàn nhạc này thường sử dụng cho các vở tuồng cổ, tuồng đồ, tuồng tiểu thuyết và chủ yếu là dàn tòng theo phục vụ cho làn điệu hát với rao dạo để biểu tả hoàn cảnh, tâm trạng, thời gian và không gian trên sân khấu.

Sau này do sự phát triển của các thể loại tuồng (tuồng lịch sử, tuồng hiện đại) nên một dàn nhạc có quy mô lớn hơn, đầy đủ âm lượng hơn. Tuy nhiên, cũng vượt quá giới hạn của một dàn nhạc trong sân khấu cổ truyền.

Dàn nhạc được bổ sung thêm các nhạc khí để tăng cường âm lượng, nhưng cũng chỉ dựa trên cơ sở 3 bộ nhạc khí trên.

Bộ gõ được bổ sung thêm các nhạc khí như: trống đại, chiêng, trống cơm và bộ trống chiến cũng được bổ sung thêm vài nhạc một số khí gõ khác để tạo sự đa dạng âm thanh của bộ gõ.

Bộ hơi cũng được bổ sung các nhạc khí như: kèn trung, kèn đại, sáo, tiêu...

Bộ dây cũng được bổ sung thêm các nhạc khí dây gảy như: đàn nguyệt, đàn tam, đàn tứ, đàn bầu, đàn tranh... Sự bổ sung dàn nhạc như trên với mục đích không chỉ để đệm cho hát và rao dạo như dàn nhạc 2, 3 nhạc công của các bầu – gánh trước đây, mà còn để phục vụ các nền nhạc do nhạc sĩ sáng tác.

2.2.2. Vai trò chức năng các nhạc khí trong dàn nhạc sân khấu hát bội

2.2.2.1. Bộ gõ

- Trống chiến: Trong dàn nhạc sân khấu hát bội, bộ gõ giữ vai trò hết sức quan trọng, và tiêu biểu nhất là trống chiến. Trống chiến có nhiệm vụ theo dõi sát với mọi hành động của diễn viên trên sân khấu để điểm xuyết, biểu tả thời gian, không gian trên sân khấu và dẫn dắt tiết tấu cho những làn điệu, bài bản hát. Tiết tấu biểu diễn trên sân khấu, phụ thuộc phần lớn vào người đánh trống chiến. Ngoài ra, trống chiến còn tạo những tiếng động, kết hợp với kèn bầu, thanh la hòa tấu bài chiến để sử dụng lúc kết cảnh hay chuyển cảnh trong các vở tuồng cổ. Vì vậy, người sử dụng trống chiến trong dàn nhạc tuồng được gọi là phó sư (người thầy thứ hai).

- Trống châu: Là nhạc khí do người đại diện của khán giả sử dụng, được đặt ở hàng đầu tiên của khán giả. Vai trò chủ yếu của trống châu là cùng với trống chiến, trống lệnh tấu bài khai trường, mở màn cho toàn bộ chương trình biểu diễn và điểm xuyết để khen – chê của từng nhân vật biểu diễn trên sân khấu.

- Trống đại: Trống có kích thước lớn, âm thanh vang trầm, thường dùng hỗ trợ trống chiến, đồ hồi tính chất nghiêm trang và tạo tiếng động khi cần thiết trên sân khấu.

- Trống cơm: Chức năng chính là đệm cho các làn điệu hát đặc biệt là làn điệu hát nam ai.

- Thanh la, mõ, phách: Các nhạc khí gõ chủ yếu giữ tiết tấu, thêm thừa cho những bài trống chiến, sử dụng trong những trường hợp mở cảnh hoặc kết cảnh.

2.2.2.2. Bộ hơi:

- Kèn bầu: Là nhạc khí hơi tiêu biểu và quan trọng trong dàn nhạc sân khấu hát bội. Kèn bầu thường kết hợp với trống chiến tấu các bài: chiến, bốp, hát khách, bao nam ai, nam xuân... Vai trò của kèn bầu cũng không thể thiếu trong dàn nhạc sân khấu hát bội.

- Sáo: Nhạc khí hơi chủ yếu phụ họa các bài bản, làn điệu trong dàn nhạc. Tuy là nhạc khí phụ trong dàn nhạc sân khấu hát bội, nhưng lại hỗ trợ về âm sắc tương đối hiệu quả trong dàn nhạc.

- Tiêu: Nhạc khí phụ họa cho những làn điệu, bài bản có tính chất khoan thai, du dương.

2.2.2.3. Bộ dây:

- Nhị 1: Là nhạc khí dây kéo chính (trống, kèn, nhị). Vai trò của đàn nhị trong dàn nhạc sân khấu rất quan trọng. Đàn nhị chính có nhiệm vụ quán xuyến toàn bộ về cao độ (âm chủ) trong dàn nhạc để rao, dạo, đưa hơi cho diễn viên nói lới và hát

các làn điệu, bài bản. Ngoài ra, nhị chính còn kết hợp với trống chiến biểu tả âm thanh về không gian, điểm xuyết cho diễn viên nói lới.

- Nhị 2: còn có tên gọi là đàn nhị phụ, có chức năng chủ yếu là hòa màu sắc âm thanh cho đàn dây kéo và rao dạo tạo nên tính chất yên tĩnh trên sân khấu, đồng thời hỗ trợ âm sắc cho bộ dây kéo thêm phần chặt chẽ, phong phú.

- Đàn gáo: Chức năng làm bè trầm cho đàn dây kéo và rao dạo trong những trường hợp bi lụy, ai oán.

- Đàn tranh: Là nhạc khí dây gảy, âm thanh nghe mềm mại và có nhiều kỹ thuật diễn tấu. Trong dàn nhạc sân khấu tuồng, đàn tranh được dùng tất cả các loại làn điệu hơi ai, hơi xuân và hơi bắc. Âm sắc của đàn tranh hòa âm cùng với bộ dây kéo để tạo âm sắc đặc trưng của nhạc khí gảy, đồng thời cũng hỗ trợ với đàn nhị rao, dạo để tạo sự tương phản về âm sắc.

- Đàn bầu: Là nhạc khí có âm thanh đặc trưng về sự buồn thảm, ai oán. Ngoài chức năng hòa tấu các làn điệu bài bản cùng với dàn nhạc, đàn bầu còn hỗ trợ cho đàn nhị chính rao dạo với tính chất buồn thảm hỗ trợ cho nhân vật rất hiệu quả.

- Đàn nguyệt: Chức năng chính là hỗ trợ bè dây gảy trong dàn nhạc như đàn tranh để sử dụng các làn điệu, bài bản và rao dạo. Tuy nhiên, nếu đàn tranh có tính chất mềm mại uyển chuyển, thì đàn nguyệt hòa vào tiếng nói trầm âm, thủ thủ tâm tình và nhiều chất thơ.

- Đàn tam: Trong dàn nhạc sân khấu hát bội, đàn tam chủ yếu sử dụng những bài hơi bắc, tính chất khỏe, mộc mạc. Âm thanh của đàn tam nghe rộn ràng, phù hợp với những nền nhạc vui.

3. Kết luận

Ngày nay, do sự phát triển các thể loại tuồng mới, nên dàn nhạc của một số đoàn nghệ thuật sân khấu hát bội được bổ sung các nhạc khí tây phương như: organ, guitar, cymbal, basse. Nếu biết vận dụng, âm sắc của các nhạc khí tây phương sẽ hài hòa với nhạc khí dân tộc và tăng cường cho dàn nhạc có một độ dày nhất định về âm lượng. Tuy nhiên, về hình thức thì khó có thể chấp nhận một thể loại nghệ thuật sân khấu cổ truyền rất lâu đời của dân tộc lại phát triển dàn nhạc theo hình thức tây phương hóa. Trong vấn đề này, hiện nay vẫn còn nhiều xu hướng chưa thống nhất.

Có thể nói, nghệ thuật hát bội có tính chuyên nghiệp hay không chuyên nghiệp và giữ được bản sắc hay không, dàn nhạc là một trong những nhân tố quyết định.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lê Huy, Huy Trân *Nhạc khí dân tộc Việt*, Nhà xuất bản Văn hóa 1984
2. Nguyễn Thụy Loan *Âm nhạc cổ truyền Việt nam*, Nhà xuất bản Đại học Sư phạm.

MUSICAL CHARACTERISTICS IN THE STAGE HAT BOI

Nguyen Huu Tri

Khanh Hoa University

Abstract: *Music in Vietnamese traditional theater drama arts in general and music of the theater theater in particular, is an important part that cannot be separated.*

Music in Hat boi has two main sound sources: human voice and musical instrument. The harmony between vocal and instrumental music through rhythm and theater art style, constitutes the characteristic of music in the Hat boi art

Keyword: *Musical characteristics in the stage Hat boi.*